

Elżbieta Bimler-Mackiewicz

Dawne i współczesne chorągwie cechowe nośnikami tradycyjnej symboliki rzemieślniczej

Niepodległość i Pamięć 5/1 (10), 135-144

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Bimler-Mackiewicz

Dawne i współczesne chorągwie cechowe nośnikami tradycyjnej symboliki rzemieślniczej

W wielowiekowym trwaniu polskie organizacje cechowe wykształciły właściwy sobie system znaków i symboli obrazujących podstawowe zadania i kierunki działania korporacji zawodowych. System znaków rozpoznawczych i identyfikacyjnych czytelny dla wszystkich członków cechu umieszczano na najważniejszych przedmiotach związanych ze sprawnym funkcjonowaniem organizacji. Były to przede wszystkim atrybuty samorządności cechowej: pieczęcie, lady - skrzynie do przechowywania dokumentów i pieniędzy, obesłania, chorągwie, świeczniki procesyjne, a także naczynia: puchary tzw. wilkowy, kufle, misy, szklanice itp.

Najbardziej reprezentacyjnym, i co najważniejsze funkcjonującym od średniowiecza do dziś jest chorągiew cechowa. Wprawdzie obecnie nadzwyczaj rzadko używa się tej nazwy zastępując ją synonimem sztandar. Określenie to właściwe początkowo tylko znakom wojskowym, obecnie przyjęto jak popularną, ogólną nazwę drzewca z barwnym płatem tkaniny - górującego nad otoczeniem. Warto zwrócić uwagę, że każdy sztandar (chorągiew)¹, jest jedyny i неповtarzalny, zawierający właściwe mu indywidualne cechy, znaczenia i symbolikę organizacji, z którą jest związany.

Tak więc dawniej w chorągwi zawierały się wszystkie elementy istotne dla funkcjonowania organizacji rzemieślniczej. Chorągiew świadczyła o suwerenności cechu w obrębie społeczności miejskiej, prezentowała siłę i godność zorganizowanych pod nią ludzi, ich dumę z wykonywanego zajęcia. Spełniała rolę łącznika pomiędzy pokoleniami. Treści przedstawione na płatach chorągwi ściśle odzwierciedlały mentalność ludzi, wskazywały ich zaangażowanie zawodowe i emocjonalne, ogniskowały wartości niewymierne. Posiadanie własnego znaku, pod którym występowali rzemieślnicy skupieni w cechu podczas uroczystości państwowych, miejskich, religijnych, a także w czasie wojennej potrzeby, podnosiło jego prestiż i było powodem do zrozumiałej dumy.

Ale przecież nie sam kształt noszonego i górującego nad otoczeniem drewnianego drążka z przyczepionym doń kawałkiem tkaniny (choćby najdroższej) stanowił o jego wartości. Znak jakim jest sztandar zależy od wyobrażeń symbolicznych rozmieszczonych na wszystkich jego elementach: drzewcu ze zwieńczeniem, awersie i rewersie płatu oraz towarzyszących im ozdobach w postaci szarf, wstęg, kokard, ozdób szmuklerskich. Każdy z nich ma odrębne znaczenie, choć w sumie jest jednością.

¹ Termin "chorągiew" używam w odniesieniu do zabytków sprzed 1800 r., natomiast sztandarem nazywam obiekty powstałe już w XIX wieku.

Najbardziej eksponowaną częścią sztandaru jest barwny płat tkaniny wypełniany czytelnym dla fundatorów (mniej lub bardziej dla innych odbiorców) kodem graficznym. Analizując zawartość umieszczonych na sztandarach symboli dla ułatwienia rozważań należy je usystematyzować². Już pobieżny ogląd pozwala na wyodrębnienie czterech niezależnych od siebie grup znaków, które funkcjonują na powierzchni płatów samodzielnie stanowiąc centralny punkt kompozycji, bądź też mieszających się z sobą, dopełniających się i przez to stanowiących konglomerat różnych elementów.

I. Godła - związane z etosem pracy wykonywanej przez rzemieślników. Tworzą je narzędzia oraz reprezentatywne dla danego zawodu wyroby.

II. Symbole religijne - najczęściej święci patronowie, których związki z poszczególnymi rzemiosłami kształtowane były w różnych okolicznościach.

III. Znaki różne - alegorie, herby, monogramy, motywy roślinne i zwierzęce.

IV. Inskrypcje informacyjne, wotywny i sentencjonalne.

Elementy wymienione w trzech pierwszych grupach znajdują się na zwieńczeniach sztandarów w postaci: narzędzi, godeł religijnych (najczęściej stylizowanych krzyży) lub też godła państwowego. Oprócz nich zwieńczenia mają postać neutralną, np: kulę, ażurowy lub pełny grot itp.

Grupa I - narzędzia i wyroby

Są najliczniejszymi i najczęściej wykorzystywanymi znakami ukazującymi istotę i specyfikę danego rzemiosła. Niejednokrotnie kształty narzędzi i wyrobów w formie nieco archaicznej egzystują na stosunkowo późnych sztandarach, przypominając miniatury z krakowskiego Kodeksu Baltazara Behema z początku XVI wieku.

Zestawienie atrybutów zawodowych branzami ułatwia ich obserwację.

1. Rzemiosła metalowe

- kowale: młoty, pilniki, kleszcze, noże, podkowy;
- ślusarze: zamki, kłódki, klucze;
- konwisarze: dzbany, kufle, puchary;
- ludwisarze: armaty, dzwony;
- rusznikarze: broń palna;
- szlifierze i polerownicy: szlifierki, pilniki, cyrkle;
- blacharze: latarnie, narzędzia do obróbki metalu;
- kotlarze żelaza: kotły parowe.

2. Rzemiosła skórzane

- szewcy i cholewkarze: różnorodne obuwie, narzędzia szewskie (młotki, noże, am-busy);

2 Podstawą klasyfikacji są prowadzone przez autorkę badania kolekcji polskich sztandarów rzemieślniczych, zgromadzonych w dziale historii rzemiosła Muzeum w Rybniku (80 szt.), materiały pozyskane z kwerend zasobów muzeów polskich, literatury i archiwaliów. a także badania współczesnych sztandarów fundowanych i używanych w cechach. Wyniki badań były referowane m.in. podczas XVI Konferencji Weksylogicznej w Warszawie w 1995 r. (*Symbolika na sztandarach cechowych*) oraz XXX Jubileuszowego Kongresu Konserwatorów Tkanin w Sztokholmie w 1997 r. (*The Rybnik Museum Collection of Craftmen's Guild Banners as Fine Examples of Artistic Presentation of Symbolic Substance*). Przytoczone w tekście przykłady np. świętych są związane z konkretnymi zabytkami znajdującymi się w zbiorach działu historii rzemiosła Muzeum w Rybniku.

- kuśnierze i czapnicy: skóry dzikich zwierząt (np. lamparta);
- siodlarze i rymarze: siodła;
- rękawicznicy: rękawice;
- białoskórnicy, garbarze: jelenie, barany, skrzyżowane mizdrowniki (noże do czyszczenia skóry).

3. Rzemiosła włókienniczo - odzieżowe

- kapelusznicy: kapelusze różnych typów;
- płóciennicy: związane chusty;
- powroźnicy i linarze: skrzyżowane grabie, kotwica i hak powroźniczy, na które nałożono serce przebite strzałą;
- tkacze: czółenka tkackie ułożone w trójkąt;
- krawcy: nożyce.

4. Rzemiosła drzewne

- bednarze: naczynia drewniane i narzędzia;
- kołodzieje i stelmachowie: koła, całe pojazdy;
- stolarze i cieśle: cyrkle, kątowniki, heble;
- meblarze, krześlarze, tapicerzy: meble (fotele), narzędzia od obróbki drewna;
- lakiernicy i malarze: kubelki z farbą (?).

5. Rzemiosła spożywcze

- piekarze: bułki, chleby, najczęściej precle;
- cukiernicy: torty;
- rzeźnicy i wędliniarze : łeb byka, baranek, skrzyżowane topory;
- młynarze: narzędzia stolarskie oraz fragmenty urządzeń młyńskich np. koła na i podsiębierne.

6. Różne

- grzebieniarze: grzebienie, żółwie;
- szczotkarze: pędzle, szczotki, drobne narzędzia;
- introligatorzy, drukarze: księga, prasa i przybory drukarskie;
- koszykarze: kosze, wyplatane meble, noże.

Grupa II - symbole religijne

Od powstania w średniowieczu, przez długie wieki cechy były także bractwami religijnymi zobowiązanymi do brania udziału w nabożeństwach, procesjach i pogrzebach. Występowały wówczas z chorągwiami, na których umieszczano podobizny świętych³.

Na sztandarach cechowych można wyróżnić trzy grupy ich wizerunków:

1. reprezentujące wartości uniwersalne utożsamiane z Jezusem Chrystusem i Matką Boską,

2. patroni związani z zawodem przez wykonywanie za życia podobnych czynności lub okolicznościami śmierci (często męczeńskiej); mieszczą się tu także sceny ze Starego i Nowego Testamentu,

3 Szerzej o tym E. Bimler-Mackiewicz: *Symbolika religijna na sztandarach cechowych. Katalog do wystawy ze zbiorów działu rzemiosła Muzeum w Rybniku w Muzeum Diecezjalnym w Katowicach w 1991 r.*

3. patroni związani z kultem lokalnym lub osobistym nabożeństwem np. fundatora chorągwi.

Chrystus, podobnie jak Oko Opatrzności ze względu na swą uniwersalność występuje na sztandarach wielu zawodów. Przybiera postać błogosławiącego, Dobrego Pasterza, jest wśród apostołów podczas Ostatniej Wieczerzy, wręcza klucze św. Piotrowi. Jest Barankiem Bożym.

Wizerunki Maryi nawiązujące do kultów liturgicznych Kościoła katolickiego, są wzorowane na cudownych obrazach (np. Matki Boskiej Częstochowskiej).

Największą popularnością wśród świętych związanych bezpośrednio z zawodem cieszy się Józef z zawodu cieśla. Jego podobizna występuje w różnych wariantach: sam z lilią w ręce, z Dzieciątkiem i lilią, przy pracy sam lub z pomagającym Jezusem.

Zasadę związku patrona z zawodem realizują święci: Szymon Apostoł (garbarze), Kryspin i Kryspinian (szewcy), Antoni Pustelnik (koszykarze), Łukasz Ewangelista (malarze i rzeźnicy). Świętych Piotra i Pawła, Michała Archanioła, Jerzego, Floriana wyróżniają epizody z życia, które uzasadniają wybór na patronów konkretnych zawodów. Zdarza się także, że sięgano do wydarzeń ze Starego i Nowego Testamentu np.: obraz walki Archanioła Michała z szatanem wzorowany na Rafaelu umieszczono na sztandarze kuśnierzy warszawskich (1938 r.), zaś scenę Ostatniej Wieczerzy wg Leonarda wymalowano na sztandarze kuchmistrzów warszawskich (1898 r.).

Jak widać korzystano z dobrych wzorów. Postacie świętych przedstawiano statycznie z należnymi im atrybutami lub w ruchu, w trakcie pracy, przy czym tłem dla nich są najczęściej fragmenty warsztatów lub krajobrazu, jak np. św. Antoni Pustelnik robiący kosze na pustyni.

Na sztandarach cechów warszawskich w XIX wieku pojawili się święci o proweniencji polskiej: biskup Stanisław ze Szczepanowa (kowale, tapicerzy), Kazimierz - królewicz (kotlarze, blacharze) czy Klemens Dworzak (kuchmistrze, piekarze).

Grupa III - znaki różne

Są najbardziej zróżnicowaną grupą symboli. W jej skład wchodzi stosunkowo rzadkie alegorie - np. orzeł rozrywający łańcuchy, znak odzyskiwania niepodległości przez Polskę, postać Germanii, i monogramy np. króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, cara Mikołaja I.

Herby miast, ziem, państw pojawiają się częściej, choć herb Polski Orzeł Biały mógł zaistnieć dopiero po roku 1918 w momencie odzyskania niepodległości po okresie zaborów. Orły, które teraz zdobią XIX-wieczne sztandary warszawskie zostały na nich doszyte znacznie później, często naruszając równowagę kompozycji obrazu na sztandarze⁴. Wyjątek stanowi sztandar Zgromadzenia Cukierników Warszawskich fundowany w roku 1916⁵. Wizerunek Orła Białego w koronie schowano w półwieńcu z irysów otaczających godło.

4 Ukoronowany Orzeł Biały na tarczy pojawia się na sztandarach np. czeladzi tkackiej (Warszawa 1898) przszyty ponad godłem tkaczy - sygn. MRy/R-W/1069/1-2; białoskórników (Warszawa 1882) wpleciony w krąg 11 gwiazd (dwunastą zakrywa naszyta tarcza) otaczających chryzmon "MARIA" - sygn. MRy/R-W/1067/1-2; czeladzi garbarskiej (Warszawa 1885) usytuowany z lewej strony obok floratury z herbem Warszawy otaczającej dół wizerunku św. Szymona - sygn. MRy/R-H/1061/1-2.

5 Sygn. MRy/R-H/1046.

Spontaniczne umieszczanie Orła Białego na dawniejszych sztandarach środowisko rzemieślnicze traktowało jako demonstrację przekonań patriotycznych. Na Górnym Śląsku Orzeł Biały na sztandarach organizacji rzemieślniczych mógł pojawić się dopiero po przyłączeniu tej ziemi do Polski w roku 1922⁶.

Interesującym jest także przykład chorągwi nie posiadającej co prawda żadnych znaków przynależności do zgromadzenia rzemieślniczego, co można jedynie z dużym prawdopodobieństwem domniemywać, a która związana jest z religijnymi manifestacjami patriotycznymi w Warszawie podczas powstania styczniowego w 1863 r. Na awersie w centrum umieszczono na trójdzielnej tarczy Orła Białego, Pogoń i Archaniola z mieczami, pod tarczą zaś półwieniec z cierni i liści dębowych; na rewersie pod sześciopromienną gwiazdą wypisano: "PROWADŹ / NAS / DO POLSKI"⁷.

Grupa IV - inskrypcje informacyjne, wotywno i sentencjonalne

Znaki graficzne na sztandarach dopełniane są poprzez napisy. Mają one charakter w większości informacyjny - wskazują właściciela, czasem podają datę założenia cechu, najczęściej czas ufundowania bądź renowacji sztandaru. Inskrypcje wotywno i sentencjonalne mają charakter zdecydowanie religijny.

Sztandary cechów warszawskich i krakowskich mimo procesów rusyfikacyjnych⁸ i germanizacyjnych są polskojęzyczne. Na pozostałych ziemiach wchodzących w XIX i pocz. XX w. w skład Niemiec napisy są zawsze w języku niemieckim. One również miały swe dramatyczne koleje - np. inskrypcje sztandarów górnośląskich były przehaftowywane kilkakrotnie; w zależności od przynależności państwowej zmieniał się ich język⁹.

Badając sztandar rzemieślniczy jako zjawisko historyczne i kulturowe można określić jego krąg oddziaływania i relacje tworzące się z odbiorcami, jego funkcjonowanie i rolę w kształtowaniu świadomości zawodowej, religijnej i narodowej. Trudno natomiast ustalić jakiegokolwiek reguły rządzące procesem tworzenia się artystycznego kształtu sztandaru. Całkowita dowolność w zakomponowaniu postaci patronów, godeł i inskrypcji na awersie, rewersie sztandaru, świadome ograniczenie się lub wręcz pominięcie pewnych elementów było zależne tylko od fantazji fundatorów, umiejętności projektanta i wykonawcy. Kolorystyka niepoddająca się zasadom heraldyki, techniki wykonania oraz surowiec z którego zrobiono sztandar były wypadkową ilości środków przeznaczonych na jego wykonanie.

Sprawą niezwykle interesującą jest porównanie tradycji cechowej z funkcjonującymi obecnie zwyczajami rzemieślniczymi. Jest rzeczą pewną, że z upływem czasu na-

6 W zbiorach Muzeum w Rybniku znajduje się szereg dokumentów, fotografii oraz sztandar Związku Polskich Samodzielnych Rzemieślników i Przemysłowców na Śląsku, koło w Piekarach Śląskich (sygn. MRy/R-H/1673). Organizacja ta, powstała 12.11.1926 r. skupiała w licznych kołach terenowych rzemieślników różnych branż. Ambicją każdego z nich było posiadanie własnego sztandaru - jak to wynika z posiadanej przez muzeum dokumentacji obowiązywał jednolity wzór jego wyglądu.

7 Sygn. MRy/R-H/1031/1-2.

8 Sztandary cechów warszawskich w XIX wieku decyzją władz rosyjskich znajdowały się zamknięte w magistracie, a ich użycie wymagało każdorazowo odrębnego zezwolenia.

9 Sztandar Cechu Krawców i Kuśnierzy z Tarnowskich Gór (MRv/R-W/1674) był przehaftowany dwukrotnie. Podczas fundacji w 1911 r. napisy były w j. niemieckim; wypruto je po 1922 nadając im polską treść. Tę z kolei znowu wypruto po 1939 r. Zniszczono w ten sposób jedwabny płat, a kontury obu inskrypcji - polskiej i niemieckiej ledwo widoczne zachowały się na lnianej podszewce. Być może ta operacja uchroniła ten obiekt przed zniszczeniem przez hitlerowców. W tej postaci przetrwał wojnę i trafił poprzez Izbę Rzemieślniczą w Katowicach do zbiorów Muzeum w Rybniku, gdzie obie inskrypcje odczytano.

stąpiły znaczne zmiany w świadomości należących do cechu rzemieślników. Decydujący wpływ na to miała polityka społeczna i gospodarcza władz państwa. Socjalistyczna propaganda nakierowana była na osłabienie spójności środowiska, zdyskredytownie tradycyjnych wartości obyczaju rzemieślniczego, odebranie religijnych podstaw wielu zachowań tkwiących głęboko w świadomości i etosie pracy rzemieślnika. Nacisk na zacieranie odrębności pomiędzy grupami zawodowymi, świecki ceremoniał i symbolika kłócąca się wielowiekowymi tradycjami rzemiosła spowodowały w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku uśpienie chęci posiadania przez poszczególne branże własnych znaków. Jednak bezpośrednio po roku 1945 sztandar o zbliżonych do przedwojennych treściach funkcjonował nadal jako symbol jedności środowiska, a odzyskanie wolności było impulsem do wysiłku zniszczonego wojną rzemiosła, aby w możliwie krótkim czasie wejść w jego posiadanie.

Wydaje się, że na przykładzie jednego z polskich cechów można i warto prześledzić a następnie uogólnić zmiany jakie zachodziły w procesach fundacji sztandarów cechowych w latach 1945-1996.

Jako przykład posłuży Cech Rzemiosł Różnych w Rybniku. Proweniencja cechów w tym mieście sięga wieków średnich, a posiadanie sztandarów przez nie zaczyna się w 1900 r. przechodząc następnie różne koleje w latach 1922-1945¹⁰.

W roku 1997 rybnicki cech posiadał 18 sztandarów¹¹. Powstawały w kilku etapach znakomicie obrazujących przemiany zachodzące w Polsce.

1945-1959

Już w styczniu 1946 r. w protokołach z zebrań cechowych pojawiają się pierwsze wzmianki o inicjatywach w tym zakresie. Latem 1947 r. odbyły się aż trzy uroczystości poświęcenia sztandarów: Przymusowego Cechu Rzeźników i Wędliniarzy, Powiatowego Cechu Stolarzy, Przymusowego Cechu Piekarzy i Cukierników. W roku następnym sztandar poświęcił Przymusowy Cech Krawców i Krawczyń, zaś w 1949 r. swój znak poświęcali szewcy i cholewkarze rybniccy. W 1959 r. ufundowali swój sztandar rzemieślnicy branży metalowej (poświęcony w 1961). Sztandary powstałe w tych latach mają wszystkie wymienione wyżej kody graficzne: godła zawodowe, patronów, herby państwa i miasta, okolicznościowe inskrypcje. Uroczystości związane z ich poświęceniem miały charakter religijny, ceremonie odbyły się w różnych kościołach rybnickich, zaś po nich odbyły się spotkania członków cechów. Wśród gości byli przedstawiciele ówczesnych władz miejskich i organizacji politycznych.

1966

Tysiąclecie państwowości polskiej uczczono fundacją sztandaru Cechu Rzemiosł Różnych w Rybniku. Na awersie w centrum znalazł się Orzeł bez korony i herb miasta, na rewersie 30 godeł rzemiosł otaczało współczesny graficzny znak rzemiosła.

10 Pierwszy sztandar ufundowali piekarze rybniccy w 1900 r. w stulecie cechu. Po nich w krótkim czasie zostały sprawione sztandary obuwników i rzeźników. Na dwóch ostatnich po przyłączeniu Górnego Śląska do Polski w 1922 r. wypruto niemieckie napisy zmieniając je na polskie i uroczyste na nowo poświęcono w 1923 i 1924 r. Piekarze ufundowali w 1925 r. nowy sztandar - po dawnym ślad zaginął, w 1931 branża metalowa poświęciła swój sztandar. Akcja niszczenia przez hitlerowców polskich sztandarów nie ominęła także Rybnika. Pozostały po nich jedynie liczne zdjęcia na podstawie których trudno ustalić ich wygląd, a także 9 srebrnych gwoździ ze sztandaru piekarzy z 1925 r. (zbiory Muzeum w Rybniku).

11 Cech Rzemiosł Różnych w Rybniku posiada bogaty zestaw albumów i kronik poświęcenia sztandarów branżowych pozwalający śledzić mechanizmy fundacji.

Uroczystość poświęcenia sztandaru była bardzo oficjalna o wybitnie świeckim charakterze. Mało kto z uczestników wiedział, że kilka miesięcy wcześniej miało miejsce utrzymywane w ścisłym sekrecie poświęcenie sztandaru w trudnym dziś do ustalenia kościele w okolicach Łańcuta. Odtąd sztandar CRR ozdobiony godłem państwowym reprezentował rzemiosło podczas uroczystości oficjalnych, zaś sztandary z lat 1947-1959 spadły do roli znaków towarzyszących w ostatniej drodze rzemieślników.

1982-1989

Wydarzenia roku 1980 uwolniły incjatywę rzemieślniczą zdradzając jak głęboka była potrzeba posiadania własnego znaku, z którym można by się identyfikować. Już w marcu 1982 r., mimo trwającego stanu wojennego biskup katowicki poświęcił sztandar branży drzewnej. W 1983 r. poświęcono 3 sztandary: branży motoryzacyjnej, mineralnej oraz malarzy i lakierników. W roku następnym święcili nowy sztandar metalowcy. Rok 1985 przynosi fundację aż 4 sztandarów: sekcji wodno-kanalizacyjnej, budowlanej, spożywczej, włókienniczo-odzieżowej. W przypadku trzech sekcji były to już kolejne fundacje. Serię zamyka w 1989 r. sztandar sekcji fotografików.

Poświęcenie wszystkich 11 sztandarów miało niezwykle uroczystą oprawę religijną.

Realizacja ideowa części nowo ufundowanych sztandarów nawiązuje formą (choć różnią się tkaninami i techniką wykonania) do tych powstałych krótko po wojnie. W kilku przypadkach pojawiają się interesujące, nowatorskie opracowania godeł (np. branża mineralna i fotograficzna). Niezwykłą wymowę, z zupełnie nową jakością wykraczającą poza stosowane do tej pory w Rybniku symbole religijne i patriotyczne, ma awers sztandaru branży budowlanej (1983) z wizerunkiem Matki Boskiej z Licheńa z ukoronowanym Orłem Białym, na którego piersi widoczna jest czwórdzielna tarcza z Orłami i Pogonią.

1996

CRR w Rybniku z okazji jubileuszu 30-lecia fundacji (1966) sprawia sobie nowy ogólnocехowy sztandar. Króluje na nim wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej.

*

Obserwując przykład rybnicki można dostrzec analogie w aktywności fundacyjnej wielu polskich cechów. Świadczą o prężności środowisk rzemieślniczych, uświadamianej potrzebie jedności uwidocznionej przez znak. I choć wkrótce po ceremoniach poświęceń opadały emocje i wzruszenia, to sztandar jako symbol uczestniczy we wszystkich uroczystościach, świętach branżowych, towarzyszy ślubowaniom uczniów, jest obecny tak jak dawniej na pogrzebach rzemieślników.

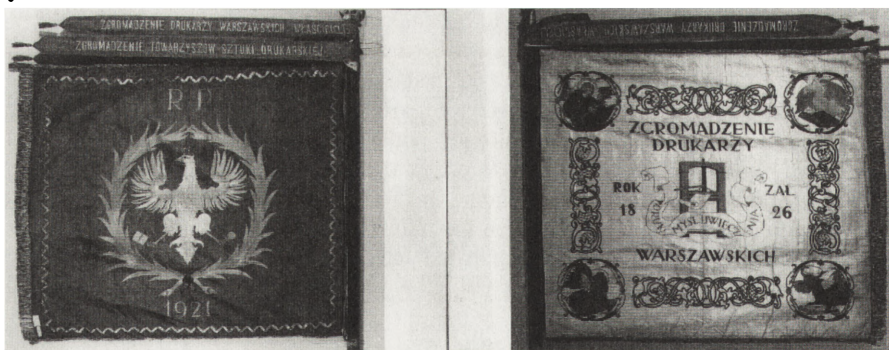
Z całości wywodu nasuwa się wniosek, że sztandary, mimo upływu czasu i zmian kulturowych, są formą ciągle żywą, znaczącą podlegającą wzbogacającym przemianom. Ich zasadnicza funkcja pozostaje przez wieki niezmienna: są widocznym znakiem jedności związanych z sobą zawodowo ludzi, nośnikiem wartości uświęconych tradycją. Jako takie zasługują na specjalne zainteresowanie badaczy teorii znaku rozpoznających ich różne postacie i odmiany, zajmujących się ich istotą i rolą jaką pełnią w procesie porozumiewania się ludzi.

Awers i rewers sztandaru Cechu Liniarzy. Warszawa 1835. MRy (R-H) 1034/1-2

Awers i rewers Sztandaru Zgromadzenia Czeladników Szczotkarskich. Warszawa 1843. MRy (R-H) 1036

Awers i rewers Sztandaru Zgromadzenia Drukarzy. Warszawa 1821. MRy (R-H) 1064/1-2

Awers i rewers sztandaru czeladników tkackich. Warszawa 1898. MRy (R-H) 1069/1-2

Awers sztandaru Cechu Mydlarzy. Warszawa, koniec XVIII w. MRy (R-H) 1077/1-2

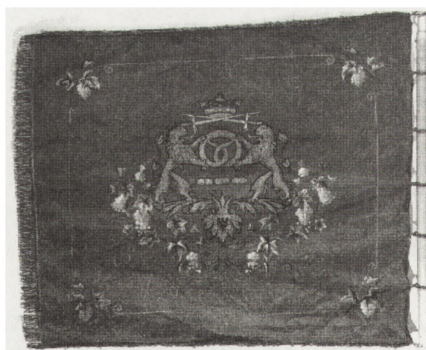

Rewers sztandaru Cechu Szewców. Skoczów 1931. MRy (R-H) 1089

Awers i rewers sztandaru Związku Polskich Samodzielnych Rzemieślników i Przemysłowców na Śląsku. Piekary Śląskie 1938. MRy (R-H) 1673

Autor fotografii: Jerzy Mąkowski

Awers i rewers sztandaru Cechu Piekarzy. Mysłowice 1903. MRy (R-H) 1090